

О. В. Хиженяк

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ І КОНСОЛІДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

Резюме

Неконтролируемый рост социального неравенства в постсоветских странах ведет к повышению напряженности в обществе и, соответственно, к поиску путей оптимизации социальных взаимодействий. Автор показывает, что одним из таких путей является распространение толерантности, которая вносит конструктивность в общественную жизнь и способна преодолевать негативные последствия социальных дифференциаций, присущих тому или иному социуму.

Summary

An uncontrolled growth of social inequality in the post-Soviet countries causes increased tensions in society and, consequently, the necessity of finding ways of optimization of social interaction. The author shows that tolerance is able to bring about constructive changes to social life and thus overcome the negative results of social differentiation in society.

Ключові слова: соціальні взаємодії, соціальна нерівність, соціальна диференціація, консолідація.

Серед чинників посилення соціальної нерівності в пострадянських країнах насамперед відмічаються такі: низький рівень легітимності власності; відсутність у більшості населення ліквідної власності; орієнтація суб'єктів переважно на перерозподіл власності (у тому числі через незаконні силові загарбання) замість ефективного її використання (усе це поглиблює соціально-економічну нерівність); комерціалізація і приватизація соціокультурної сфери (поглиблює нерівність культурну). На цьому підґрунті поширюються інтолерантні практики, тоді як толерантність, навпаки, починає відігравати суттєву роль в соціальній інтеграції і консолідації суспільства.

Консолідувати означає укріплювати, згуртовувати для посилення діяльності [1, с. 252], тобто негативним наслідком соціальної нерівності можна запобігати і навіть долати, використовуючи консолідаційний потенціал толерантності. З. Бауман поставив питання про те, як

досягається єдність – через подібність чи відмінності: «Не можна сказати, що «ми» ідентичні в усьому; поряд із загальними особливостями між «нами» є відмінності, але подібності зменшують, нівелюють й нейтралізують їх вплив. Аспект, в якому ми всі схожі, без сумніву, більш істотно важливий, ніж все, що відрізняє нас один від одного; достатньо важливий, щоб переважити вплив відмінностей, коли справа доходить до відстоювання своєї позиції. Також не можна сказати, що «вони» відрізняються від «нас» в усьому; але вони відрізняються в одному, значно більш важливому, аніж все інше, достатньо важливе, щоб перешкоджати виробленню спільної позиції і зробити малоймовірною справжню солідарність незалежно від спільних якостей, що роблять нас подібними» [2, с. 189–190]. Учений таким чином окреслює межі, які відрізняють «нас» від «них», ці межі легко упізнаються. Певною мірою це є і межею толерантності.

«Свої» та «чужі» в ідентифікаційній свідомості громадян України у ході загальнонаціональних опитувань (1999 р. і 2003 р.) виокремлювалися шляхом визначення «близьких», «байдужих» та «чужих» на основі самоідентифікації респондентів, яким пропонувався перелік таких 28 суспільних груп і категорій: *«тервинні»* (родичі, друзі, сусіди, колеги по роботі); *регіональні* (мешканці західних, центральних, східних та південних областей України); *галузеві* (працівники фізичної праці, працівники розумової праці, працівники державних підприємств і установ, працівники приватних підприємств і установ); *соціоекономічні* (багаті, бідні, підприємці); *соціокультурні* (атеїсти, віруючі, представники етнічних меншин, представники сексуальних меншин, представники засобів масової інформації, творча інтелігенція); *політико-ідеологічні* (прихильники капіталістичного розвитку країни, прихильники незалежного, самобутнього розвитку країни, прихильники соціалістичного розвитку країни); *владно-управлінські* (депутати Верховної Ради, депутати місцевих рад, політики, управлінці)» [3, с. 305]. Українські соціологи зафіксували сильну позитивну ідентифікацію з бідними й віруючими, а також зазначили таку тенденцію: «Водночас «чужими» для населення виступають, зокрема, владно-управлінські спільноти, політики, а також багаті та бізнесмени. В цілому це означає, що в сучасному українському соціумі спостерігається *подвійне*

розмежування: перше – між бідними і багатими, друге – між громадськістю і владою. Це розмежування стає особливо небезпечним, коли громадськість ототожнюється з бідними, а влада – з багатими. Тоді прихована опозиція зазначених спільнот може перетворитися у відкрите протистояння «ми – вони» і навіть у відкритий конфлікт між ними. Тому *загострення* розмежувань між «своїми» і «чужими» не сприяє загальній солідаризації суспільства, воно і надалі може тільки збільшувати дистанцію чи контрастність між ними» [3, с. 308].

Якщо визнати, що соціальні відмінності провокують інтолерантність, а соціальні нерівності її відтворюють, то виникає питання про співвідношення відмінностей і толерантності/інтолерантності. Відмінності антагоністичного характеру й відмінності-протилежності по-різному сприймаються у толерантній свідомості. Адже саме усвідомлення відмінностей створює дистанцію між «моїм» та «іншим». Щоб ця дистанція стала (або залишалася) толерантною, необхідні певні умови. Серед них особливе місце посідає зацікавленість в порозумінні з «іншим», кроки назустріч «іншому» і визнання за ним певних прав, зорієнтованість на певні вчинки заради реалізації особливих прав «інших». Соціальні нерівності при цьому провокують інтолерантність, адже вони здатні порушувати баланс прав і свобод.

Евристичні можливості концепту толерантність в соціологічному аналізі інтеграційних процесів у сучасному суспільстві все ще залишаються нез'ясованими. У багатьох культурах «толерантність» є синонімом «терпимості»: лат. – *tolerantia* – терпимість; англ. – *tolerance, toleration*, нім. – *Toleranz*, фран. – *tolerance*. Стосовно поняття «толерантність» слушним видається таке зауваження А. Б. Гофмана: «... Як соціологи, ми завжди повинні прагнути до максимально ясних і точних питань і відповідей відносно того, *хто, кому, коли, в чому, чому і заради чого мають бути рівними або нерівними*» [4, с. 26]. Толерантність передбачає, що моральний вибір кожного індивіда має бути узгодженим із загальнолюдськими цінностями гуманізму. Однак залишається відкритим питання щодо того, яка допускається міра терпимості до соціальної несправедливості, яку провокує, підтримує і відтворює соціальна нерівність у суспільстві.

Мета статті – з'ясувати співвідношення соціальної нерівності і консолідації у суспільстві.

Зазвичай нерівності в суспільстві поділяють на справедливі і несправедливі, нормальні і надлишкові. Причому межа, яка поділяє ці види нерівностей, неоднакова для суспільств, які різняться за рівнем соціально-економічного розвитку і типом ментальності. Крім того, очевидним є той факт, що вимірюванню піддаються не всі аспекти нерівностей, тому існує певна невизначеність у питанні про те, що вважати нормальним в нерівностях, а що – ні. Висунемо припущення про те, що різні види соціальної нерівності спонукають до різних проявів толерантності/інтолерантності. За основу типології соціальної нерівності можна взяти такі її недостатньо вивчені види: нормальна, надлишкова і критична. В умовах ринкових відносин поширений погляд про соціальну виправданість нерівності як антиподу «зрівнялівки». Якщо нормальна нерівність ототожнюється в громадській свідомості зі справедливою, вона, як правило, сприяє толерантності у стосунках і ставленні індивідів і груп один до одного у питаннях, які їх розділяють. Надлишкова нерівність вже здатна актуалізувати питання толерантності, а при критичній нерівності – взагалі виникає потреба в толерантності як протидії загрози розколу суспільства, його стабільності й усталеному розвитку.

Слід зазначити, що на прояви інтолерантності в сучасному світі впливають нові соціальні нерівності. С. Макеєв до останніх відносить такі нерівності. По-перше, нерівності, пов'язані з тими благами, шансами, можливостями, які не були характерними для минулого, новим дефіцитним за визначенням, чим і обумовлено нерівний доступ до нього. По-друге, нерівності за ступенем диференційованості: те, що раніше роз'єднувало, тепер може мати відношення до трьох, чотирьох, п'яти і більше соціальних категорій. По-третє, нерівності внаслідок нових причин, що обумовлені жвавим і плінним соціально-економічним контекстом. По-четверте, нерівності як нові неоднорідності в середині традиційних прошарків населення – класів (нове розшарування в середині робочого класу, наприклад), а також різних категорій зайнятого населення або соціально-демографічних категорій (чоловіки і жінки, індивіди різного віку). По-п'яте, модифіковані або ж

лише такі, що тільки почали модифікуватися, стратифікаційні порядки характеризуються новими режимами відтворення соціального статусу. С. Макесв розрізняє два різновиди інституціоналізованих соціальних нерівностей [5, с. 39–40]: формально інституціоналізовані нерівності, тобто закріплені у визначених нормативах, інструкціях, а також нерівності-фактичності – іноді очевидні, але частіше неявні продукти нерегламентованої гри соціальних сил і стихій; можна сказати інакше – непередбачені результати жестів «невидимої», але дуже вправної «руки», що творить нерівності.

Соціально-толерантну поведінку визначають не лише існуючі види нерівностей в соціумі, але їх сприйняття. Відомо, що «люди, які належать до одного соціуму, але посідають в ньому різні соціальні (або, якщо користуватися традиційною термінологією, класові) позиції, зазвичай неоднаково сприймають чи не всі сторони суспільного життя» [6, с. 38]. Соціальна диференціація також ними сприймається по-різному.

Тема співвідношення соціальної толерантності і соціальної нерівності не може вважатися вичерпаною без урахування такої тенденції, як *конверсія соціальної нерівності в політичну*. Цій темі присвячена монографія «Социальное неравенство и публичная политика / ред. кол.: Медведев В. А. (отв. ред.), Горшков М. К., Красин Ю. А. (2007). Її автори доводять, що породжена різними причинами соціальна нерівність так чи інакше відтворює себе і в політичному житті, причому навіть за умови формальної рівності політичних прав громадян. Підґрунтя для інтолерантності виникає при цьому тоді, коли загострюються соціальні відносини на тлі перепадів в економічному становищі і соціальному статусі людей і екстраполяції нерівностей на політику. Тоді піраміда надлишкової нерівності добудовується: «ті, хто знаходяться на верхівці і мають у своєму розпорядженні багатство, прагнуть прибрати до своїх рук і політику, використовуючи для цього важелі влади для закріплення свого домінуючого положення у державі». Таким чином, автори монографії показують, як «переваги і вигоди ексклюзивного розташування в матриці соціальної нерівності (володіння власністю, високі доходи, ключові позиції в елітній ієрархії) так чи інакше конвертуються у політичний вплив» [7, с. 71]. Наведемо канали такого впливу, адже

групи (спільноти), які з тих чи інших причин усунені від цих каналів, можуть провокувати інтолерантність до тих, хто наближений до таких каналів і ними користується. Каналами конверсії соціальної нерівності у політичну передусім стають такі [7, с. 71–72]:

«– близькість до центрів влади, яка дозволяє формувати пріоритети політичного порядку денного;

- наявність фінансових ресурсів впливу на публічну політику;
- матеріальна підтримка партій і громадських організацій;
- особиста унія з правлячою політичною елітою;
- створення потужних і добре фінансованих лобістських структур;
- пряме і опосередковане маніпулювання ЗМІ;
- підкуп державних службовців, депутатів і суддів;
- формування напівлегальних і нелегальних силових угруповань,

які використовують в якості засобів впливу на громадян і політичні інститути».

Означені канали можна розглядати як внутрішній чинник, який суттєво впливає на формування толерантності в державі (регіоні). При цьому усунені від економічного й політичного життя соціальні групи створюють групи ризику і водночас схильні до виявів інтолерантності. Для кого ж толерантність стає найбільш затребуваною? Відповідь на це запитання знаходимо у наступному твердженні, з яким важко не погодитися: «Найбільш покладають надії на впровадження толерантності «слабші», які безпосередньо виграють від цього. Толерантність покликана приховати їх вразливість. Натомість «сильніші» не потребують переваг толерантності. Вона для останніх є властивістю самообмеження. Однак може статися так, що сьогодні той, хто «слабший», наступного дня може стати «сильнішим», а ті, хто сьогодні були «сильнішими», можуть стати наступного дня «слабшими». Толерантність закладає дискурс перспективного мислення та врахування цієї можливості» [8, р. 15–16].

Якщо група пропагує толерантність, індивід теж тією чи іншою мірою стає налаштованим на толерантну соціальну поведінку, стає учасником формування толерантної соціальної мережі, яка підтримує і здатна відтворювати існуючу ієрархію (структуру). В якості індикаторів для визначення місця, яке посідає група (спільнота, прошарок)

у сучасній соціальній структурі, можна використовувати такі: *«влада»* – можливість розпоряджатися всіма видами ресурсів і благ, у тому числі і владою над людьми (адміністративний капітал); *власність* – обсяг і характер власності; так званою *економічний ресурс* (фізичний або економічний капітал); *престиж* – моральна винагорода, вплив, духовна влада, тобто можливість розпоряджатися символічним капіталом; *людський ресурс* – мотивація, знання, навички, компетенції тощо (людський капітал); *культурний ресурс* – певний спосіб життя, характер проведення дозвілля, особлива структура споживчих переваг тощо (культурний капітал); *соціальний ресурс* – особлива система соціальних зв'язків, міра охоплення соціальних мереж (соціальний капітал) [9, с. 158–159]. Слід також враховувати, що спеціальні дослідження, проведені науковцями, довели: «рівень накопичення соціального капіталу корелює з рівнем довіри у суспільстві» [10, с. 173]. Інтолерантність може виступати і причиною, і наслідком соціальної недовіри залежно від конкретного соціального контексту, тоді як толерантність за наявності вираженої соціальної нерівності має значний консолідуючий потенціал.

Список літератури

1. Словарь иностранных слов. – 20-е изд. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с.
2. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
3. Ручка А. О. «Свої» та «чужі» в ідентифікаційній свідомості громадян України / А. О. Ручка // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні. – Вип. 4. – К. : САУ, ІС НАНУ, 2004. – С. 304–308.
4. Гофман А. Б. Мартовские тезисы о социологии равенства и неравенства / А. Б. Гофман // Социол. исслед. – 2004. – № 7. – С. 23–26.
5. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2006. – 355 с.
6. Андреев А. Л. Ценностные и мировоззренческие аспекты социального неравенства / А. Л. Андреев // Социол. исслед. – 2007. – № 9. – С. 38–44.
7. Социальное неравенство и публичная политика / ред. кол.: В. А. Медведев (отв. ред.), М. К. Горшков, Ю. А. Красин. – М. : Культурная Революция, 2007. – 336 с.

8. Lopatka Adam. Przyczynek do pojmowania tolerancji / Adam Lopatka // Tolerancja / Pod redakcją Marii Szyszkowkiej i Tomasza Kozłowskiego. – Warszawa : Spółdzienia Wydawnicza «ANAGRAM», Fundacja Uniwersytetu Warszawskiego, 2003. – P. 15–16.

9. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – 560 с.

10. Семененко И. С. Социальное неравенство в зеркале публичной политики / И. С. Семененко // Полис. – 2007. – № 5. – С. 173–186.